

Stanisław Książek

Granice i podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914-1945

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 19/3-4, 123-152

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. STANISŁAW KSIĄŻEK

**GRANICE I PODZIAŁ DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ
NA KOMISARIATY I DEKANATY W LATACH 1914—1945**

Treść: Wstęp, I. Granice diecezji wrocławskiej, II. Podział terytorium na część: pruską, czeską i delegaturę berlińską, III. Wewnętrzny podział poszczególnych części diecezji. Zakończenie.

Wstęp

Ludzki sposób realizacji dzieła zbawienia wymaga, aby należący do świętej społeczności Kościoła obok Najwyższego Pasterza posiadali własnych pasterzy, którzy dbaliby na ściśle określonym terenie o ich duchowe dobro. To stanowi rację administracyjnego podziału terytorium Kościoła na diecezje i parafie.

Granice diecezji wrocławskiej w latach 1914—1945 uległy poważnym zmianom. Z wschodniej i północnej części terytorium podległego biskupowi wrocławskiemu wydzielone zostały dwie diecezje: katowicka i berlińska, które posiadają duże znaczenie w życiu Kościoła. Wrocław natomiast wyniesiony został do godności metropolii. Zmiany granic diecezji należące do kompetencji Stolicy Apostolskiej wpłynęły na wewnętrzną reorganizację, którą przeprowadził w czasie swych rządów w diecezji wrocławskiej kardynał Adolf Bertram. Praca niniejsza daje zainteresowanemu dziejami diecezji wrocławskiej i osobą kardynała Bertrama odpowiedź na zasadnicze pytania:

- a. jakie terytorium podlegało biskupiej jurysdykcji kardynała Bertrama w latach 1914—1945,
- b. jak ukształtowane były wewnętrzne części diecezji „właściwej” i delegatury berlińskiej.

We Wrocławiu stworzono specyficzne instytucje podziału terytorialnego. Z tej racji obok terytorialnego zasięgu poszczególnych jednostek, w ogólnym ujęciu uwzględniono prawa i obowiązki ich rządców. W języku niemieckim pozostawiono nazwy tych miejscowości, które nawet przez krótki czas nie należały w ostatnim stuleciu do Polski. Dla określenia nazw polskich wykorzystano: Rospond S., Skorowidz ustalonych nazw miejscowości na Ziemiach Odzyskanych i Rospond S., Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej.

Granicom diecezji wrocławskiej w latach 1914—1945 poświęcili nieco uwagi: Biskup Urban Wincenty, Zarys dziejów diecezji wrocławskiej i Rogalski Aleksander, Kościół katolicki na Śląsku. Nie zajęli się tą kwestią niemieccy historycy.

I. Granice diecezji wrocławskiej

Diecezja wrocławska łączy się nierozdzielnie ze Śląskiem położonym w górnym i środkowym dorzeczu Odry. Pierwsza organizacja kościelna na tym terenie powstała w roku 1000 w czasie zjazdu Bolesława Chrobrego z cesarzem Ottonem III u grobu św. Wojciecha w Gnieźnie.¹ Utworzenie metropolii gnieźnieńskiej z biskupstwem krakowskim, wrocławskim i kołobrzeskim jako sufraganiami było wynikiem starań Bolesława Chrobrego, podjętych w Stolicy Apostolskiej zaraz po śmierci św. Wojciecha. Nowa Diecezja sąsiadowała z biskupstwem w Poznaniu powstałym w 966 roku, z metropolią w Magdeburgu stworzoną w 968 roku i biskupstwem w Pradze założonym w 973 roku.²

Po śmierci Mieszka II (1025—1034) jak w wielu krajach masowo nawracanych powstała w Polsce gwałtowna reakcja pogańska. Zrujnowana została cała organizacja kościelna. Zniszczono stolice biskupie, świątynie i klasztory. Z tego zamętu religijnego, politycznego i społecznego skorzystał książę czeski Bratysław, który najechał na Polskę docierając aż do Gniezna.³ Śląsk przez 12 lat pozostawał pod panowaniem czeskim.⁴ Najmniej ucierpiał Kraków, toteż stał się faktycznie stolicą państwa.⁵ Biskup krakowski Aron owocnie współpracował z Kazimierzem Odnowicielem na polu odnowienia organizacji Kościoła. Oparcie się na niedawnej przeszłości powiodło się całkowicie. Syn Odnowiciela Bolesław Szczodry nawiązał bliższe stosunki z papieżem Grzegorzem VII. Legaci Stolicy Apostolskiej w 1075 roku ostatecznie zorganizowali polską prowincję kościelną. W skład metropolii gnieźnieńskiej weszło 5 diecezji: gnieźnieńska, poznańska, wrocławska, krakowska i płocka.⁶

Nie mamy papieskiego dokumentu określającego zasięg terytorialny biskupstwa wrocławskiego w 1000, czy 1075 roku. Można jednak przypuszczać, że pierwotne granice nie odbiegały zasadniczo od tych, które można wyprowadzić na podstawie bulli protekcyjnej papieża Hadriana IV z dnia 23 kwietnia 1155 roku i Innocentego IV z dnia 9 sierpnia 1245 roku.⁷ Pierwsza wylicza 15 grodów stanowiących ośrodki państwowej administracji. Opasywały one terytorium diecezji od południa, południowego zachodu, zachodu i północy. Nie została zakreślona granica od wschodu, bo najprawdopodobniej biskup krakowski nie przejawiał

¹ Kronika Thietmara, tłum. N. Z. Jedlicki, Poznań 1953, IV, 45; — Silnicki T. *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953, s. 9; — Urban W., *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962, s. 18; — Rogalski A., *Kościół katolicki na Śląsku*, Warszawa 1955, s. 11.

² Urban W., *Zarys dziejów...*, dz. c., s. 7.

³ Umiński J., *Historia Kościoła*, t. 1, Opole 1959, s. 307.

⁴ Rogalski A., dz. c., s. 11.

⁵ Sułowski Z., *Początki Kościoła polskiego*, W: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 90.

⁶ Tamże, s. 93.

tendencji uszczuplania ziem Kościoła wrocławskiego.⁸ Druga podaje liczbę 22 grodów kasztelańskich rozmieszczonych na terenie diecezji. Biskupstwo wrocławskie graniczyło wtedy z biskupstwem: krakowskim, poznańskim, lubuskim, miśnieńskim, praskim i ołomuńskim. Z tymi biskupstwami powstały w ciągu wieków odchylenia graniczne.⁹

Na południowej linii granicznej zaznaczają się następujące przesunięcia: Ziemia Opawska (Opawa, Karniów, Głubczyce) należąca w XII wieku do diecezji wrocławskiej przyłączona do Moraw weszła w skład diecezji ołomuńskiej i mimo politycznych zmian terenowych pozostała w niej do 1945 roku. Ziemia Kłodzka zwana Hrabstwem Kłodzkim należąca do Czech stanowiła część diecezji praskiej i pozostała w niej do 1945 roku, chociaż złączyła się z księstwami śląskimi. Mieroszów i okoliczne wioski: Unisław Śląski, Rybnica Leśna i Kamionka należały w roku 1217 do Czech. Z diecezją wrocławską zostały złączone w 1654 roku.¹⁰ Chełmsko Śląskie należące do Czech dnia 23 sierpnia 1289 roku oddał król Wacław II Bolkowi II księciu świdnicko-lwóweckiemu, przez co przyłączone zostało do Śląska i diecezji wrocławskiej.¹¹ W roku 1344 stworzono prowincję kościelną w Pradze. Usiłowano do niej włączyć jeśli nie w całości, to przynajmniej w części diecezję wrocławską. Sprawa ta spotkała się ze sprzeciwem ze strony polskiej. Cesarz Karol przyrzekł królowi Kazimierzowi Wielkiemu w roku 1360, że nie ponowi swych starań.¹²

Od zachodu diecezja wrocławska graniczyła z diecezją miśnieńską, do której od 1247 roku należał Mirsk. W roku 1337 przyłączony został do księstwa jaworskiego, ale biskup wrocławski mógł nad nim roztoczyć swą jurysdykcję dopiero w 1654 roku. Wskutek zalewu protestantyzmu biskupstwo miśnieńskie przestało istnieć. Parafie diecezji miśnieńskiej wchodzące w skład archidiecezji (dekanatu) żarskiego i częściowo spremberskiego, państwowo zależne od księcia żagańskiego, weszły w skład biskupstwa wrocławskiego w roku 1668.

Wysunięty na północ Sulechów należał do diecezji wrocławskiej, a Świebodzin z okolicami do diecezji poznańskiej. Z chwilą gdy powiat świebodziński przeszedł pod władzę Habsburgów, został wcielony do diecezji wrocławskiej.¹³ Parafie Siedlęcín, Zamysłów i Konradowo złączone od 1738 roku z archidiecezją w Górze Śląskiej, a potem w Sławie, po zawarciu pokoju w Tylży 1807 roku weszły w skład Księstwa Warszawskiego i poddane zostały jurysdykcji biskupa poznańskiego. Ostrzeszów i Kępno mimo więzów łączących je z Polską po-

⁷ Urban W., *Zarys dziejów...*, dz. c., s. 8.

⁸ Silnicki T., dz. c., s. 44.

⁹ Urban W., *Zarys dziejów...*, dz. c., s. 8.

¹⁰ Tamże, s. 9 ns.

¹¹ Kirsch F., Schömborg, W: *Heimatbuch des Kreises Landeshut*, t. 2, Landeshut 1929, s. 604.

¹² Silnicki T., dz. c., s. 262 ns.

¹³ Rogalski A., dz. c., s. 9.

zostawały w diecezji wrocławskiej. W roku 1787 powstał dla nich oddzielny oficjalat. Przez 11 lat do diecezji wrocławskiej należało 48 parafii z archiprezbiteratów: Częstochowa, Siewierz i Pilica, które po trzecim rozbiórce Polski wcielone do Prus stanowiły tzw. Nowy Śląsk. W 1811 roku biskup wrocławski Hohenlohe odstąpił jurysdykcję na tym terenie biskupowi krakowskiemu, a w zamian za to otrzymał w zarząd dekanaty: bytomski i pszczyński należące do Krakowa.¹⁴

Doniosłe znaczenie dla granic diecezji wrocławskiej miała bulla *De salute animarum* z dnia 16 lipca 1821 roku. Ustaliła granice, które przetrwały do 1922 roku. Papież Pius VII wyłączył z diecezji wrocławskiej dekanaty: Ostrzeszów i Kępno przydzielając je do archidiecezji poznańskiej. Dekanat pszczyński i bytomski włączył do diecezji wrocławskiej. Odnośnie granicy południowej i parafii na terenie Austrii nie dokonano żadnych zmian. Z terytorium Łużyc wcielono do diecezji wrocławskiej 21 parafii, z których część podlegała niezależnemu klasztorowi w Neuzelle, a kilka pozostawało pod administracją dziekana kolegiaty kościoła św. Piotra w Budziszynie. Władzy biskupa wrocławskiego poddane zostało terytorium Wikariatu Apostolskiego Misji Północnych¹⁵ obejmujące marchię brandenburską i pomorską. Ziemię tę ze względu na specjalny charakter prawny nazwano delegaturą berlińską. Granice między delegaturą berlińską a diecezją chełmińską ustalono w latach 1861 i 1899, ponieważ bulla mając na uwadze misyjny charakter delegatury, nie podała jej wschodniej granicy.¹⁶

Terytorium diecezji wrocławskiej w XIV wieku posiadało 36.400 kilometrów kwadratowych i około 407.000 mieszkańców.¹⁷ W XVII wieku diecezja liczyła około 37.300 kilometrów kwadratowych,¹⁸ a w chwili objęcia pasterskich rządów przez kardynała Bertrama zajmowała prawie 1/3 państwa pruskiego.¹⁹

Od północy zasięg jurysdykcji biskupa wrocławskiego wyznaczała naturalna granica morza Bałtyckiego. Wychodziła z okolicy ujścia rzeki Reknitz, obejmowała wyspę Rugię i biegła aż do jeziora Łebskiego.

Granice wschodnią na północy wyznaczała rzeka Łeba. Na wysokości Łęborka odrzuwała się odrzeczki obejmując zachodnie granice powiatu bytowskiego należącego w 1914 roku do diecezji chełmińskiej. Następnie po granicy diecezji poznańskiej łukiem skierowanym na zachód w końcowym biegu rzeki Drawy zetknęła się z Notecią. Stąd następnym łukiem zmierzała na zachód pozostawiając po stronie diecezji wrocław-

¹⁴ Urban W., *Zarys dziejów...*, dz. c., s. 10 ns.

¹⁵ Bulla *De salute animarum*, alinea 32, W: *Papieżstwo wobec sprawy polskiej w latach 1772—1864*, Wybór źródeł, opr. Beiersdorf O., Wrocław 1960, s. 292.

¹⁶ Urban W., *Zarys dziejów...*, dz. c., s. 15.

¹⁷ Szymański J., *Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje*, W: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 180.

¹⁸ Litak S., *Struktura i funkcjonowanie parafii w Polsce*, W: *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1969, s. 284.

¹⁹ Urban W., *Zarys dziejów...*, dz. c., s. 15.

skiej miejscowości: Drezdenko, Gorzów Wielkopolski, Sulęcín, Swiebodzin, Sulechów, Sława Śląska, Krzepielów, Wilków Głogowski. Oparła się o Odrę, ale zaraz wzbijała się na północ i dość zębato zeszała na południowy wschód, by poza parafialnymi miejscowościami wrocławskiej diecezji: Siciny, Chróścina, Czernina, Wąsosz, Korzeńsko, Radziądz, Milicz, Cieszków, Kuźnica Czeszycka, Cieszyn, Międzybórz, Mąkoszyce, Bralin, Nowa Wieś Książęca, Rychtal. Woskowice Małe i Włochy objąć powiaty: Góra Śląska, Milicz, Syców, Namysłów oraz Kluczbork i zetknąć się w Kostowie koło Byczyny z rzeką Prosną, po której brzegu schodziła aż do Sternalic. Prawie w prostej linii biegła ku południowi do Bodzanowic, a następnie Liswartą do Boronowa i dalej wyraźnie na południe do Lubszy, Woźnik, Dąbrówki Wielkiej, przedmieściami Katowic i Mysłowic. Tu dłuższy odcinek naturalnej granicy korytem Przemyszy i Wisły do Czechowic. Wreszcie objęła Bielsko i schodziła na południe między Zwardoniem a Koniakowem.

Stąd przyjmowała kierunek południowo-zachodni, by opasać powiat: Cieszyn, Friedek i Freistadt. Wzniosła się dość wyraźnie ku północy zachowując zachodnie nachylenie. Ujmowała miejscowości: Chałupki, Krzyżanowice, Tworków, Wojnowice, Krowiarki, Maciowakrze, Dziecmarowy, Grudnie Wielką, Kazimierz i Ściborzyce Małe, pozostawiając na zewnątrz powiat Głubczyce i część powiatu Racibórz.²⁰ Od Raclawic Śląskich w niewielkim oddaleniu i prawie równolegle do rzeki Osobłogiej kierując się ku zachodowi, a od Jarnołtówka ostrym łukiem zmieniła kierunek by objąć część dawnego księstwa nyskiego z granicznymi parafiami: Zuckmantel, Olbersdorf, Heinzendorf, Hermannstadt, Einsiedel, Ober-Thomasdorf, Nieder-Thomasdorf, Lindewiese, Gurschdorf, Neu-Wilmsdorf oraz lokaliami Waldek i Krautenwalde.²¹ Przechodziła się na północną stronę pasma górskiego, by od Białej Wody opuszczając Hrabstwo Kłodzkie zmierzać na północny zachód do Zgorzelca. Przy tym obejmowała parafie i lokalie: Złoty Stok, Mąkolno, Laski, Ożary, Bardo Śląskie, Srebrna Góra, Budzów, Rudzica, Bielawa, Pieszyce, Rościszów, Walim, Głuszyca Górna, Mieroszów, Chełmsko Śląskie, Okrzeszyn, Lubawka, Miszkowice, Karpacz, Szklarska Poręba, Czernina Zdrój i Zawidów.²² W Zgorzelcu przecinała Nysę Łużycką i przez terytorium należące przed reformacją do diecezji miśnieńskiej wznosiła się łukiem na północ do ujścia rzeki Reknitz obejmując przy tym rzadko rozmieszczone w Łużycach, Brandenburgii i na Pomorzu parafie: Hoyerswerda, Senftenberg, Lübben, Brandenburg nad Havel i Wittenberge.²³ To olbrzymie terytorium, z którym w ciągu wieków łączono

²⁰ Mapa Polski, Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa 1959, skala 1 : 500 000.

²¹ Atlas des Erzbistums Breslau (Preussischer Anteil), Breslau 1937, nr 518, 517, 497.

²² Mapa Polski, dz. c.

²³ Schematismus des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1867, Breslau, s. 92, 146 ns.; -Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur -Bezirks für das Jahr 1914, Breslau, s. 37, 57.

nowe ziemie, w okresie rządów kardynała Bertrama przechodziło różne koleje zmierzające do uformowania takiej diecezji, aby biskup mógł osobiście spełniać funkcje biskupie i kierować powierzoną społecznością.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej Polska odzyskała niepodległość. Układy polityczne wytyczyły granice państwowe. Z górnego Śląska przypadło Polsce 321.342 ha z 892.537 mieszkańcami, prawie w całości katolikami.²⁴

Kardynał Bertram aczkolwiek niechętnie ustosunkowany wobec sprawy polskiej,²⁵ widząc przychylność Stolicy Apostolskiej zmuszony był udzielić dziekanowi mikołowskiemu i równocześnie proboszczowi w Tychach księdzu Janowi Kapicy daleko idących uprawnień.²⁶ Dekretem z dnia 21 października 1921 roku otrzymał ks. Kapica prawa i obowiązki wikariusza generalnego „w obszarze na Górnym Śląsku przypadającym do Państwa Polskiego.”²⁷ W ten sposób powstała Księżco-Biskupia Delegatura dla polskiej części Górnego Śląska, która pod względem organizacji kościelnej była instytucją prowizoryczną stojącą niżej od administracji apostolskiej, podlegającą prawnie biskupowi wrocławskiemu. Powszechne prawo kościelne nie zna podziału terytorium na delegatury czy administracje apostolskie. W kanonach 312—318 K.P.K. jest określony urząd administratora apostolskiego dla zarządu diecezją kanonicznie erygowaną. Administratora ustanawia papież dla ważnych i szczególnie przyczyn. Praktyka papieska potwierza, że może być mianowany administrator dla części diecezji, która aktem prawnym nie została z erygowanej diecezji wydzielona. Delegat Księcia-Biskupa był wybitnym kaznodzieją śląskim, był członkiem parlamentu pruskiego i doskonałym organizatorem, ale napotkał wiele trudności z racji braku funduszy i pomieszczeń. W takiej sytuacji prawnej i faktycznej nie mógł wiele zrobić. Przedstawił więc sprawę Warszawskiej Nuncjaturze Apostolskiej w specjalnym piśmie z dnia 26 października 1922 roku. Stolica Apostolska 7 listopada 1922 roku zamianowała dla tego terenu administratora apostolskiego w osobie urodzonego na Górnym Śląsku w parafii Mysłówice księdza Augusta Hlonda prowincjała salezjanów.²⁸

²⁴ Engelbert K., *Adolf Kardinal Bertram Fürstbischof von Breslau* (1914—1945), Archiv für schlesische Kirchengeschichte, t. 7, Hildesheim 1949, s. 13.

²⁵ Rogalski A., dz. c., s. 127 ns.

²⁶ Engelbert K., *Geschichte des Breslauer Domkapitels in Rahmen der Diözesangeschichte vom Beginn des 19 Jahrhunderts bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*, Hildesheim 1964, s. 178 ns.; — Engelbert K., *Adolf Kardinal Bertram...*, dz. c., s. 13 ns.; — Szramek E., *Ks. Jan Kapica, Życiorys a zarazem fragment z historii Górnego Śląska*, Katowice 1931, s. 77.

²⁷ Errichtung eines Fürstbischöflichen Delegaturamtes in Oberschlesien, W: *Verordnungen des Fürstbischöflichen General-Vikariat-Amtes zu Breslau*, (skrót: Verordnungen...) 14(1921), s. 129; — Urban W., *Ostatni etap Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem* (1815—1965), Rzym 1966, s. 494.

²⁸ Constitutio Administratoris Apostolici pro Silesiae Superioris parte

Na mocy tego aktu prawnego polska część Górnego Śląska została wyjęta z pod władzy biskupa wrocławskiego. Polski Śląsk Cieszyński pozostał nadal w diecezji wrocławskiej. Kierował nim kardynał Bertram przez generalny wikariat w Cieszynie.²⁹ Sprawa granic nowej diecezji nie została jeszcze definitywnie załatwiona. Czekano na wypracowanie całokształtu podziału terytorialnego Kościoła w Polsce. Podjął się tego zadania Episkopat Polski, który świadomy był wielu anomalii powstałych podczas długiej niewoli. Na konferencji 18—19 marca i 7 lipca 1924 roku ustalono zasady, którymi należało się kierować przy tworzeniu nowych diecezji i rozgraniczaniu dawnych. Postanowiono uwzględnić na pierwszym miejscu potrzeby religijne i państwowe wiernych, nowe rozgraniczenie metropolii i diecezji proponować tylko tam, gdzie wymaga tego dobro życia katolickiego, usunąć granice powstałe wskutek zaborów, formować diecezje o liczbie wiernych od 500 tysięcy do miliona, a w miejscowościach gdzie ludność katolicka pomieszana jest z akatolicką, zaplanować taką liczbę biskupstw, jaką posiadają akatolicy. Dla łatwiejszego dostępu do biskupa, na stolicę diecezji wybierać miejscowość położoną centralnie, a na stolicę metropolii miejscowość oddaloną od politycznych granic państwa. Wysunięto, by metropolia obejmowała swymi granicami ludność zbliżoną do siebie pod względem społeczno-religijnym.³⁰

Postulaty powyższe w całej rozciągłości wykorzystano odnośnie terytorium Górnego Śląska wydzielonego z diecezji wrocławskiej, na którym mieszkała odpowiednia ilość wiernych złączona wspólnotą polityczną i religijną. Za umiejscowieniem stolicy biskupiej w Katowicach przemawiało nie tylko centralne położenie miasta w stosunku do terytorium, ale również perspektywy rozwoju jako ośrodka państwowej administracji. Sejm Śląski 19. 12. 1922 roku uchwalił dotację w sumie 20 milionów marek niemieckich na uruchomienie urzędów administracji apostołskiej, a dnia 6. 02. 1923 roku przyznano 40 milionów marek niemieckich jako miesięczną subwencję, którą wypłacano do końca 1923 roku.³¹ Bullą „Vixdum Poloniae” dnia 29 czerwca 1925 roku stworzono w Katowicach biskupstwo i włączono je jako sufraganię do metropolii krakowskiej. Za włączeniem Katowic do metropolii krakowskiej przemawiało nie tylko sąsiedztwo, ale również fakt historyczny przynależności części tych ziem do diecezji krakowskiej. Z diecezji wrocławskiej zostały wydzielone następujące dekanaty, parafie i miejscowości, które weszły w skład biskupstwa katowickiego:³²

Polonica, dekret z dn. 7. 11. 1922 r., W: *Verordnungen...*, 24(1922) s. 153; Urban W., *Ostatni etap...*, dz. c., s. 494.

²⁹ Janicki S., *10 lat przynależności Śląska do Rzeczypospolitej*, Katowice 1932, s. 367; — Londzin J., *Historja Generalnego Wikarjatu w Cieszynie*, Cieszyn 1926, s. 75.

³⁰ Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich*, Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne, t. 22(1971), s. 356.

³¹ Janicki S., dz. c., s. 370.

³² *Real-Handbuch des Bistums Breslau*, Breslau 1929, cz. 1, s. 133 ns.

- z Górnego Śląska:
- dekanaty:** Chorzów, Mikołów, Mysłowice, Pszczyna, Wodzisław Śląski, Tarnowskie Góry (z wyjątkiem części parafii Stare Repty), Żory;
- parafie:** z dekanatu Bytom: Godula, Lipiny, Nowy Bytom, Orzegów, część parafii Rozbark-Bytom;
- z dekanatu Dębieńsko: Bełk, Dębieńsko, Gierałtowiec, Knurów, Górna Wilcza (lokalia z parafii Pilchowice), Ornontowice, Przyszowice;
- z dekanatu Gliwice: wschodnia część parafii Rudy Raciborskie;
- z dekanatu Lubliniec: Boronów, Kochanowice, Koszęcin, Lubbecko z wyjątkiem lokalii Zborowskie, Lubliniec, Lubsza, Olszyna, połowa parafii Pawonków, Sadów;
- z dekanatu Pogrzebień: Brzezcie (częściowo), Gorzyce, Lubomia, Lyski (częściowo), wschodnia część parafii Markowice, która pozostała przy Wrocławiu, Pogrzebień, Pstrążna, Raszczyce, Rogów;
- z dekanatu Pyskowice: wschodnia część parafii Tworóg;
- z dekanatu Tworków: wschodnia część parafii Tworków;
- z dekanatu Zabrze: Bielszowice, Bujaków, Kończyce, Pawłów, Ruda aż do dzielnicy Zabrze-Poreba;
- z dawnej części Śląska austriackiego:
- dekanaty:** Bielsko, Skoczów, Strumień;
- parafie:** z dekanatu Frysztat: Zebrzydowice;
- z dekanatu Jabłonków: Istebna;
- z dekanatu Cieszyn: Goleiszów, Leszna, Ogrodzona, Pogwiżdów, Puńców, wschodnia część Cieszyna do Olzy, Ustroń.
- Nowa granica diecezji rozpoczęła swój bieg od Liswarty na wysokości Zborowskiego. Odbijała na zachód pozostawiając w diecezji wrocławskiej parafie: Sieraków, Dobrodzień, Zawadzkie, Kielcza, stąd przechodziła łukiem na wschód granicami wschodnimi parafii: Tworóg, Zbrosławice, Bytom, Zabrze, Bojków, Żernica, Pilchowice, Rudy, Racibórz i prawie bez odchyłeń korytem rzeki Odry i Olzy do styku z dawną granicą wschodnią.
- Z Dolnego Śląska na mocy układów politycznych znalazła się w granicach Polski część powiatu namysłowskiego i sycowskiego o powierzchni 51.156 ha i 26.248 mieszkańców. Terytorium wyżej wymienione włączone zostało dnia 29 czerwca 1925 roku do archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej.³⁸ Diecezja wrocławska straciła:
- z dekanatu Góra Śląska: część parafii Wąsosz i część parafii Czernina;
- z dekanatu Milicz: prawie całą parafię Cieszyn, część parafii Goszcz i część parafii Kuźnia Czeszycka;

³⁸ Engelbert K., *Adolf Kardinal Bertram...*, dz. c., s. 14.

z dekanatu Rychtal: parafię Krzyżowniki, Rychtal i część parafii Głuszyna;

z dekanatu Syców: parafię Bralin, Nowa Wieś Książęca, Marcinki-Mąkoszyce, Trębaczów, Turkowy, oraz część parafii Syców i Międzybórz.³⁴

Nowa granica na tym odcinku przebiegała nieco na wschód od Międzyborza, Sycowa, Głuszyny i Woskowic Małych.

Stosunki między Kościołem a Prusami regulowane były ponad sto lat zasadami zawartymi w bulli „De salute animarum” z dnia 16 lipca 1821 roku. Wiele w tym czasie zmieniło się w Prusach tak na płaszczyźnie kościelnej jak i na płaszczyźnie państwowej. Wymagało to nowego porozumienia między Stolicą Apostolską a państwem pruskim. Po dłuższym przygotowaniu, dnia 14 czerwca 1929 roku zawarty został konkordat. W imieniu papieża tekst podpisał nuncjusz apostolski arcybiskup Eugeniusz Pacelli, a w imieniu rządu pruskiego ministrowie: Otto Braun, Karol Becker i Hermann Höpker-Aschoff.³⁵

Po myśli zawartego konkordatu wyłączono spod jurysdykcji biskupa wrocławskiego okręg delegatury berlińskiej tworząc na tym terenie diecezję berlińską. Nowa diecezja objęła około 60.000 kilometrów kwadratowych i około 540.000 katolików, 78 erygowanych parafii i 76 placówek duszpasterskich, oraz 248 duchownych.³⁶ Granica między nowo erygowanym biskupstwem berlińskim a arcybiskupstwem wrocławskim na wschodzie brała początek od rzeki Drawy około 3 kilometrów na północ od miejscowości Dobiegniew. Włączała do Wrocławia Strzelce Krajeńskie, Bralin i Myślibórz. Między Chojną a Moroniem nieco na północ od Cedyni stykała się z Odrą, około 5 kilometrów biegła jej korytem na południe, odeszła nieco od zachodniego brzegu i nie zmieniając kierunku na południe w połowie odległości między Kostrzyniem a Frankfurtem i następnie między Frankfurtem a Rzepinem łukiem powracała na zachodni brzeg Odry pozostawiając przy Berlinie Frankfurt, a przy Wrocławiu w następnym łuku Beeskow, Lübben, Finsterwalde i doszła do punktu łączącego trzy diecezje: wrocławską, berlińską i paderborneńską.³⁷ Wrocław przez długi czas zależny bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej z dniem 13 sierpnia 1930 roku stał się centrum nowej prowincji kościelnej. Jako sufraganie włączono do metropolii wrocławskiej: biskupstwo warmińskie, w ostatnich czasach bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej, nowo utworzone biskupstwo berlińskie i prałaturę pilską zorganizowaną po pierwszej wojnie światowej z zachodnich części archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej i chełmińskiej położonych na terenie Prus.³⁸

³⁴ Real-Handbuch..., dz. c., cz. 1, s. 133.

³⁵ Engelbert K., *Geschichte...*, dz. c., s. 201 ns.

³⁶ Engelbert K., *Adolf Kardinal Bertram...*, dz. c., s. 16.

³⁷ Atlas..., dz. c., nr 321a; — Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1918, Breslau, s. 105 ns.

³⁸ Bulla apostolska *Pastoralis Officii Nostri*, W: *Kirchliches Amtsblatt*

Patrioci polscy zachęteni organizacyjnymi zmianami Kościoła w Prusach, wypowiedzieli się dnia 7 maja 1931 roku na łamach polskiej prasy³⁹ żądając utworzenia na Opolszczyźnie biskupstwa z polskim biskupem i otwarcia polskiego seminarium duchownego kierowanego przez Polaka. Na biskupa proponowano księdza doktora Pawła Łukaszczyka z Wrocławia, a na rektora seminarium księdza doktora Antoniego Korczoka z Gliwic. Poinformowano, że udokumentowane pisma w tej sprawie zostały przesłane do Rzymu. Mimo licznych starań w czasie międzywojennym do stworzenia nowej diecezji w Opolu nie doszło.⁴⁰

Archidiecezja wrocławska w roku 1930, a więc po ostatecznym ukształtowaniu granic obejmowała 2,2 mil. Katolików, 788 parafii, 56 kuracji, 23 lokalii związanych w 84 dekanatach.⁴¹ Pod względem liczby wiernych archidiecezja kolońska obejmowała w Rzeszy Niemieckiej pierwsze miejsce, a drugie miejsce zajmowała archidiecezja wrocławska.⁴² Obok katolików mieszkało na terenie archidiecezji wrocławskiej 3.192.123 protestantów, 47.178 wyznania mojżeszowego, 24.413 wyznania czeskiego, 37.984 innowierców, 62.262 bezwyznaniowych, a więc razem tuż przed 1930 rokiem ponad 5,5 mil. ludności.⁴³ Od wschodu archidiecezja wrocławska graniczyła z prałaturą pilską, archidiecezją gnieźnieńsko-poznańską, diecezją częstochowską i katowicką. Od południa sąsiadowała z archidiecezją ołomuniecką i praską, oraz z biskupstwem Hradec-Kralowe i Lutomerzyce. Od zachodu i północy dotykała terytorium diecezji miśnieńskiej, paderborneńskiej i berlińskiej.⁴⁴

Po przyłączeniu Zaolzia do Polski, na zasadzie IX artykułu konkordatu,⁴⁵ Stolica Apostolska dnia 4 listopada 1938 roku⁴⁶ wyjęła spod jurysdykcji kardynała Bertrama całe dekanaty: Frysztat, Jabłonków i Karwina, oraz parafie: Dobracice, Domasławice, Gnojnik z dekanatu Frydek i Pietwald z dekanatu Śląska Ostrawa i podporządkowała biskupowi katowickiemu jako administratorowi apostolskiemu.⁴⁷ Pozostałe parafie dekanatu Frydek i Śląska Ostrawa położone w Republice Czesosłowackiej były poddane biskupiej administracji arcybiskupa z Oł-

des Erzbischöflichen Ordinariats in Breslau (skrót: Kirchl. Amtsbl.), 11 (1930), s. 94.

³⁹ *Katolik, Katolik codzienny, Nowiny codzienne, Dziennik Raciborski, Dziennik Berliński.*

⁴⁰ K u m o r B., dz. c., s. 389.

⁴¹ Engelbert K., *Adolf Kardinal Bertram...*, dz. c., s. 17.

⁴² Mohren J., *Kirchliche Statistik Deutschlands*, W: *Kirchliches Handbuch* (skrót: Kirchl. Handb.), t. 21 (1939) s. 354.

⁴³ *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 488.

⁴⁴ Rogalski A., dz. c., mapa biskupstwa wrocławskiego nlb.

⁴⁵ Łukomski S., *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 97.

⁴⁶ Smigiel K., *Władze kościelne na polskich ziemiach inkorporowanych do Rzeszy niemieckiej 1939—1945*, Pr. kan., 3—4 (1971), s. 164.

⁴⁷ *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1939*, Breslau, s. 126 ns.

muńca i pod jego zarządem pozostały do śmierci kardynała Bertrama.⁴⁸ Gdy Polska we wrześniu 1939 roku straciła wolność, kardynał Bertram porozumiał się z biskupem katowickim i jego wikariuszem generalnym dla Zaolzia i wniósł dnia 9 grudnia 1939 roku pismo do Nuncjusza Apostolskiego w Berlinie o ponowne włączenie pod jego jurysdykcję terytorium Zaolzia okupowanego przez Niemców, a pozostającego pod kościelną władzą biskupa katowickiego. Prośba wspominała, że w listopadzie dwa razy jeździł na terytorium „Olsagebiet” kanonik Józef Ferche i stwierdził ogólne oczekiwanie powrotu do macierzystej diecezji. Inne wysunięte argumenty to:

1. konieczność zaopiekowania się klasztorem jezuitów w Zachodnim Cieszynie, w którym znajduje się również mieszkanie proboszcza parafii Serca Jezusowego,
2. zarządzenie duszpasterskim brakiem personalnym,
3. udzielenie duchownym pomocy, co przekracza możliwości biskupa Katowic.⁴⁹

Stolica Apostolska przychyliła się do prośby i od 1 stycznia 1940 roku kardynał Bertram z powrotem objął zarząd nad tą częścią diecezji.⁵⁰ Do 1945 roku żadnych przesunięć granicznych już nie było.

II. Podział terytorium na części

Na skutek wojny, które w pierwszej połowie XVIII wieku prowadziły między sobą Prusy i Austria, prawie cała diecezja wrocławska dostała się od 1742 roku pod panowanie pruskie. W Austrii pozostała część dawnego księstwa nyskiego z kilkoma mniejszymi posiadłościami wielkopańskimi na Morawach, oraz wschodni Śląsk zwany Śląskiem Cieszyńskim.⁵¹ Władze kościelne podejmowały starania, by terytorium diecezji dostosować do granic państwowych na drodze wymiany części austriackiej diecezji wrocławskiej za pruską część diecezji ołomunieckiej. Nie znalazło to jednak właściwego poparcia, ani zrozumienia⁵² i nie zostało całkowicie załatwione. Polityczny podział diecezji wrocławskiej przyczynił się do jej wewnętrznego podziału na dwie części: pruską i austriacką, które stanowiły jedną diecezję. Z wyjątkiem przejściowego okresu w drugiej połowie XVIII wieku pozostawały pod władzą jednego biskupa, ale posiadały odrębne wikariaty generalne. Prawo przedkoleksowe domagało się prawnego zwyczaju lub papieskiego indultu dla mianowania kilku wikariuszów generalnych z racji politycznego po-

⁴⁸ *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1942*, Breslau, s. 106.

⁴⁹ Kard. Bertram do abpa Orseniego dn. 9.12.1939 r. (annexe), W: *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes*, wyd. Blet Pierre i in., Città' del Vaticano 1967, partie 1, s. 150.

⁵⁰ Smigiel K., dz. c., s. 164.

⁵¹ *Allgemeine Uebersicht des Bisthums Breslau in seinen Geist- und Weltlichen Behörden*, Breslau 1802, s. 111.

⁵² Rogalski A., dz. c., s. 41;

działu terytorium diecezji.⁵³ Również po kodeksie autorzy utrzymują, że stuletni zwyczaj jest podstawą mianowania wikariusza generalnego na teren politycznie określony.⁵⁴

Część pruska diecezji wrocławskiej stanowiła właściwe biskupstwo. Terytorialnie obejmowała wszystkie ziemie zakreślone zewnętrznymi granicami diecezji pozostające pod panowaniem Prus. Wschodnie jej granice uległy zmianie w 1925 roku na skutek erekcji diecezji katowickiej. Wewnętrznie była dobrze zorganizowana. Posiadała wszystkie instytucje potrzebne do właściwego funkcjonowania diecezji. Należały do nich: urząd generalnego wikariusza, sąd kościelny pierwszej, drugiej i trzeciej instancji, komisja do zarządu majątkiem wygasłych parafii, kancelaria urzędu generalnego wikariatu, główna kasa biskupstwa, prosynodalni sędziowie i konsultorzy, zarząd funduszu kapłańskiego, książecko-biskupi alumnat i konwikt teologiczny, konwikty dla chłopców w Bytomiu, Gliwicach, Głogowie, Nysie i Wrocławiu, dom dla księży emerytów, dom poprawczy dla duchownych i diecezjalne towarzystwo ubezpieczenia od ognia.⁵⁵ Niektóre z tych instytucji służyły również austriackiej części biskupstwa i delegaturze berlińskiej.

Część austriacka diecezji wrocławskiej wyodrębniła się w czasie rządów biskupa Filipa Gottharda Schaffgotscha (1747—1795), który początkowo był popierany przez Fryderyka II, a potem popadł w niełaskę. Król odebrał mu władzę duchowną nad pruską częścią diecezji. Prześladowany biskup zmuszony był opuścić Prusy i udać się do Austrii. Zamieszkał na stałe w zamku Janowa Góra stanowiącym własność biskupów wrocławskich, skąd rządził częścią diecezji politycznie zależną od Austrii.⁵⁶ Austriacka część diecezji nie stanowiła zwartego terytorium. Przedzielona była pasmem należącym do diecezji ołomunickiej biegnącym z północnego wschodu na południowy zachód. Dla zapewnienia lepszej opieki duchowej, w tej części diecezji biskup Schaffgotsch ustanowił w roku 1771 osobnego oficjała.⁵⁷ Po śmierci biskupa Schaffgotscha cesarz uzależnił zatwierdzenie jego następcy quoad temporalia od przyjęcia pod przysięgą zobowiązania, że dla austriackiej części diecezji zaproponuje, a po zatwierdzeniu przez cesarza zamianuje tamtejszego duchownego wikariuszem generalnym. Postara się dla niego o godność biskupią i udzieli mu wszelkich pełnomocnictw dodając odpowiedni personel. Na utrzymanie generalnego wikariusza i współpracowników wyznaczona została odpowiednia kwota z dochodów bisku-

⁵³ Laemmer H., *Institutionen des katholischen Kirchenrechts*, Freiburg in Breisgau 1892, s. 266 ns.

⁵⁴ Coronata M., *Institutiones Iuris Canonici*, t. 1, Taurini 1950, nr 419, 2°; — Sztafrowski E., *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim postępowaniu*, Warszawa 1968, s. 22.

⁵⁵ *Handbuch...* 1918, dz. c., s. 12 ns.

⁵⁶ Londzin J., dz. c., s. 4 ns.

⁵⁷ Engelbert K., *Geschichte...*, dz. c., s. 348; — Negwer J., *Die Verwaltungseinrichtungen der Breslauer Erzdiözese in Geschichte und Gegenwart*, Breslau 1935, s. 11; — *Real-Handbuch...*, cz. 2, s. 397.

pich.⁵⁸ Z pośród dziesięciu następujących po sobie wikariuszów generalnych godność biskupią uzyskał ks. Franciszek Sniegoń. Konsekracja biskupia odbyła się w Cieszynie dnia 30 września 1883 roku. Brali w niej czynny udział: książę-biskup wrocławski Robert III Herzog, biskup krakowski Albin Dunajewski i biskup sufragan wrocławski Hermann Gleich.⁵⁹ Obok wikariusza generalnego wielką rolę w kierowaniu tą częścią diecezji odgrywali radcy. Sprawy procesowe małżeńskie, a później również karne prowadził miejscowy sądu duchowny, który obok prezesa w osobie wikariusza generalnego posiadał 3—4 radców, obrońcę węzła małżeńskiego i notariusza. Powołane były dwa zespoły egzaminatorów prosynodalnych. Jeden dla komisariatu cieszyńskiego, a drugi dla komisariatu nyskiego.⁶⁰ Od 1905 roku powoływano jeden zespół egzaminatorów.⁶¹ Sprawy kancelaryjne w cieszyńskim generalnym wikariacie początkowo wykonywali wikariusze parafii, w której urząd miał swoją siedzibę. W końcu XIX wieku wikariusze w szerszym zakresie zajęci byli pracą duszpasterską. Nie mogli podjąć zadaniom wikariusza, oraz sekretarza, protokółanta, registratora i ekspedienta pocztowego. Książę-biskup Jerzy Kopp stworzył w roku 1891 urząd kanclerza.⁶² Obok mianowanych na wyżej wymienione urzędy, powoływano różnego rodzaju radców honorowych. W 1897 roku w tej części diecezji było trzech książęco-biskupich radców duchownych pracujących na stałe w diecezji ołomuńskiej, jedenastu tytularnych radców urzędu generalnego wikariatu i jeden radca książęco-biskupiej kancelarii.⁶³ Urząd generalnego wikariatu przez sto lat wędrował po całym Księstwie Cieszyńskim i obok Cieszyna mieścił się w Frydku, Morawce, Frysztacie, Bielsku i Strumieniu. Od 1872 roku stałą siedzibą był Cieszyn.⁶⁴ Kardynał Jerzy Kopp rozbudował organizacyjnie cieszyński generalny wikariat. Powstały tu prawie wszystkie instytucje na wzór wrocławskiego generalnego wikariatu, a nawet własne seminarium duchowne. Kandydaci do święceń kapłańskich z tego terenu odbywali studia teologiczne na uniwersytecie i w seminarium duchownym w Ołomuńcu. Dnia 17 października 1899 roku rozpoczęło swą działalność wychowawczo-naukową seminarium duchowne w Widnawie.⁶⁵

⁵⁸ Londzin J., dz. c., s. 6.

⁵⁹ Tamże, s. 29; — *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 1, s. 130.

⁶⁰ *Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1891*, Breslau, s. 221 ns.

⁶¹ *Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1906*, Breslau, s. 104.

⁶² Londzin J., dz. c., s. 77;

⁶³ *Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1897*, Breslau, s. 238 ns.

⁶⁴ Londzin J., dz. c., s. 39 ns.;

⁶⁵ Harbich K., *Die Philosophisch-theologische Diözesanlehranstalt und das Priesterseminar in Weidenau*, W: Engelbert K., *Geschichte des Breslauer Domkapitels in Rahmen der Diözesangeschichte vom Beginn des 19 Jahrhunderts, bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*, Hildesheim 1964, s. 404 ns.; — *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 398.

Granice zewnętrzne cieszyńskiego wikariatu generalnego nie uległy zmianom. W sprawie wewnętrznego podziału terytorialnego wikariusz generalny i radcy nie mieli decydującego głosu. Tworzenie, łączenie, znoszenie i wszelkie zmiany granic parafii należały do wyłącznej kompetencji księcia-biskupa.⁶⁶ Po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej w dniu 28 października 1918 roku ogłoszona została proklamacja o niepodległości Czechosłowacji. Granice ustalono traktatami: wersalskim i w Saint Germain w 1919 roku i w Trianon w 1920 roku. Spór graniczny między Polską a Czechosłowacją rozstrzygnięto przez arbitraż międzynarodowy w lipcu 1920 roku. Przedstawiciele W. Brytanii, Francji i Włoch przyznali Czechosłowacji znaczną część Spiszu i Orawy, oraz zachodnią część Śląska Cieszyńskiego. Polska otrzymała małą część Spiszu i Orawy, oraz wschodnią część Śląska Cieszyńskiego. W ten sposób komisariat cieszyński został podzielony na dwie części. Północno-wschodnia część znalazła się w politycznych granicach Polski, a południowo-zachodnia w Czechosłowacji. Z chwilą utworzenia administracji apostolskiej dla polskiej części Górnego Śląska, polska część cieszyńskiego generalnego wikariatu pozostała nadal pod władzą biskupa wrocławskiego. Miejscowym rządcą-wikariuszem generalnym był wówczas ks. Jerzy Kolek, który piastował ten urząd od 16 maja 1902 roku.⁶⁷ Bullą *Vixdum Poloniae unitas* w roku 1925 terytorium to zostało włączone do nowoerygowanej diecezji katowickiej. Ks. Jerzy Kolek liczył wtedy 85 lat życia. Z upoważnienia nominata ks. dr Augusta Hłonda urzędował jeszcze do końca listopada 1925 roku. Następnie przeszedł w stan spoczynku. Kanclerz ks. Wilhelm Kasperlik otrzymał stanowisko w katowickiej kurii biskupiej.⁶⁸ W ten sposób przestał istnieć generalny wikariat w Cieszynie. Terytorium położone na terenie Czechosłowacji podległe biskupowi wrocławskiemu ujęte w dwa biskupie komisariaty dla czeskiego Śląska wschodniego i czeskiego Śląska zachodniego powoli zatracало swój odrębny charakter. Kardynał Bertram udzielił tamtejszym komisarzom, uprawnień generalnego wikariusza. Prowadził z nimi regularnie konferencje, a ważniejsze sprawy załatwiał osobiście. Nie było to trudne, gdy weźmie się pod uwagę, że kardynał latem przez dłuższy czas rezydował na zamku Janowa Góra.⁶⁹ Powstałe przed 1925 rokiem instytucje: oficjał, wiceoficjał, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego, notariusze, sędziowie, konsultorzy, oraz egzaminatorzy synodalni i prosynodalni funkcjonowały do 1938 roku.⁷⁰ Seminarium Duchowne w Widnawie przetrwało do 1945 roku. Po przyłączeniu przez Niemcy hitlerowskie tzw. Kraju Sudeckiego, komisariat czeskiego Śląska zachodniego ściśle złączono z Wrocławiem

⁶⁶ Londzin J., dz. c., s. 39 ns.

⁶⁷ *Schematismus...*, 1914, s. 120.

⁶⁸ Londzin J., dz. c., s. 75 ns.

⁶⁹ Negwer J., dz. c., s. 38.

⁷⁰ *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1938*, Breslau, s. 121 ns., s. 131 ns.

i nie było potrzeby utrzymywać odrębne urzędy. Terytorium to zostało poddane wrocławskiemu wikariuszowi generalnemu. Wewnętrzny podziału nie zmieniono, a komisarz biskupi zachował uprawnienia zgodnie z piastowanym urzędem.⁷¹ Komisarjat wschodniego Śląska czeskiego przechodził znaczniejsze zmiany, o których już wyżej była mowa.

Okręg Delegatury Berlińskiej przylegał do północnych granic pruskiej części biskupstwa wrocławskiego. Obejmował on Pomorze i Brandenburgię z wyjątkiem małej części, która wchodziła w skład właściwego biskupstwa wrocławskiego. Obszar ten prawie całkowicie został zalany przez protestantyzm. Kościół dla ratowania resztek katolicyzmu ustanowił Apostolski Wikariat Misji Północnych. Na początku XIX wieku należało do niego sześć bardzo rozległych parafii, których wierni żyli w „diasporze”.⁷² Bullą *De salute animarum* terytorium wikariatu zostało „na zawsze oddane pod zarząd przyszłego biskupa wrocławskiego”. Z woli Stolicy Apostolskiej w imieniu biskupa wrocławskiego miał sprawować miejscowe rządy „vi subdelegationis” proboszcz parafii św. Jadwigi w Berlinie.⁷³ Stąd trzeba wnosić, że na terenie delegatury każdy biskup wrocławski posiadał władzę delegowaną. Wszystkie sprawy delegatury przechodzące zakres uprawnień udzielonych proboszczowi parafii św. Jadwigi w Berlinie, załatwiane były w osobistej księżęco-biskupiej kancelarii. Wrocławski generalny wikariat nie posiadał w odniesieniu do tego terytorium żadnych uprawnień.⁷⁴ Dokument wydany przez papieża w porozumieniu z rządem staro-pruskim miał na uwadze interesy kościelne i państwowe. Dla Stolicy Apostolskiej uciążliwe było kierowanie i utrzymywanie Wikariatu Misji Północnych. Oddanie tego terytorium w zarząd biskupowi sąsiedniej diecezji materialnie zasobnej i posiadającej dobrze przygotowane duchowieństwo, ułatwiała pracę i gwarantowała większy rozwój. Wprowadzało to również bardziej stałą organizację niż wikariat apostolski, na czym zależało Kościołowi i Prusom. Berlin jako stolica państwa nabierał znaczenia i najprawdopodobniej już wtedy został przewidziany na siedzibę biskupstwa. Nie wypadalo, aby włączać go w sposób pospolity do diecezji wrocławskiej. Przez stworzenie delegatury zyskiwał pomoc ze strony Wrocławia, a równocześnie był w pewien sposób jednostką wyodrębnioną. Wszystkie schematyzmy podają na karcie tytułowej: „Schematismus (Handbuch) des Bistums Breslau und seines Delegatur Bezirks für das Jahr...”. Wewnątrz umieszczają delegaturę po pruskiej

⁷¹ Engelbert K., *Geschichte...*, dz. c., s. 238.

⁷² Seppelt F., *Geschichte des Bistums Breslau*, Breslau 1929, s. 93.

⁷³ Bulla *De salute animarum*, alinea 32, W: Engelbert K., *Geschichte...*, dz. c., s. 369. Określenie „na podstawie pełnomocnictwa użyte przez Beiersdorfa O. W: *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772—1864* — Wybór źródeł, zacierając różnicę jaka istnieje między władzą delegowaną a subdelegowaną.

⁷⁴ Engelbert K., *Geschichte...*, dz. c., s. 348.

części diecezji wrocławskiej, a przed austriacką.⁷⁵ Zdanie Sauera „Der Delegatur-Bezirk steht daher mit der Diöcese Breslau in keiner andern Verbindung, als dass beide inter demselben Bischofe stehen”,⁷⁶ jest w pewnym zakresie pozbawione słuszności. Bulla wydana była podczas jednego z najdłuższych wakansów na wrocławskiej stolicy biskupiej, który trwał od 1817 do 1824 roku. Diecezją rządził jako administrator Emanuel Schimonsky-Schimoni pomocniczy biskup wrocławski.⁷⁷ Oddanie na zawsze (perpetuo) wikariatu apostolskiego w zarząd przyszłemu biskupowi wrocławskiemu stworzyło głębokie podstawy łączności na dalsze lata jego istnienia (pro tempore existentis), czyli do czasu przekształcenia w pełnoprawną diecezję. Jedność osoby biskupa jest wyrazem wspólnoty całej owczarni z pasterzem. Oceniając od strony praktycznej łączność delegatury z Wrocławiem była większa niż części austriackiej. Delegatura nie posiadała własnego sądu kościelnego i wszystkie sprawy małżeńskie, sporne i karne przekazywała do Wrocławia. Na wydziale teologicznym uniwersytetu wrocławskiego i w alumnacie przygotowywano kandydatów do święceń kapłańskich i zależnie od potrzeb wysyłano ich w charakterze misjonarzy do delegatury berlińskiej. W 1884 roku ponad 80% pracujących tam kapłanów urodziło się i wykształciło w pruskiej części biskupstwa wrocławskiego.⁷⁸ Na przełomie XIX wieku i XX przybyło do Berlina wielu kapłanów z niemieckich diecezji zachodnich, ale ciągle przeważali wrocławscy, wśród których widzimy ks. Jana Kapicę,⁷⁹ ks. Stanisława Maślińskiego,⁸⁰ ks. Michała Lewka,⁸¹ ks. Pawła Łukaszczyka⁸² i ks. Ludwika Cuno.⁸³ Dwaj ostatni byli pomocnikami i sekretarzami delegata biskupiego.

Rzetelna praca kapłanów i napływ do Berlina katolików z różnych stron państwa pruskiego przekształcały teren misyjny w pewnego ro-

⁷⁵ Por. *Schematismus...* 1897; — *Handbuch...* 1918.

⁷⁶ Sauer J., *Pfarramtliche Geschäfts-Verwaltung*, Breslau 1868, s. 41.

⁷⁷ Seppelt F., dz. c. s. 93.

⁷⁸ *Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1884*, Breslau, s. 113 ns.

⁷⁹ *Schematismus...* 1897, dz. c., s. 220; (poseł do parlamentu pruskiego, dziekan w Tychach, prezes Sekcji Teologicznej przy Polskim Komitecie Plebiscytowym, delegat biskupi z prawami wikariusza generalnego na polską część Górnego Śląska, prepozyt kapituły katowickiej).

⁸⁰ Hoffmann H., *Die Geschichte des Breslauer Alumnats*, Breslau 1935, s. 259; (wicerektor alumnatu wrocławskiego, rektor Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, proboszcz parafii NMP. w Katowicach).

⁸¹ Lewek M., Górnos Śląski plebiscyt z roku 1921 oraz udział w nim duchowieństwa katolickiego, Rzym 1960, s. 6; (sekretarz Sekcji Teologicznej przy Polskim Komitecie Plebiscytowym, proboszcz w Tarnowskich Górach).

⁸² *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1908*, Breslau, s. 94.

⁸³ *Handbuch...* 1918, dz. c., s. 105.

dzaju zorganizowaną jednostkę administracji kościelnej. Delegat otrzymał uprawnienia wikariusza generalnego i stworzono radę delegatury, jako kolegium złożone z berlińskich proboszczów.⁸⁴ W 1923 roku delegat kardynała Bertrama ks. Józef Deitmer otrzymał sakrę biskupią. Był drugim biskupem pomocniczym dla Wrocławia z siedzibą w Berlinie.⁸⁵ Bulla „*Pastoralis officii Nostri*” z dnia 13 sierpnia 1930 roku okręg delegatury traktowała jako administrację apostolską i przekształciła w pełnoprawną diecezję.⁸⁶ Arcybiskup wrocławski posiadał w stosunku do Berlina nadrzędne uprawnienia metropolity według przepisów K.P.K.

III. Wewnętrzny podział poszczególnych części diecezji

Diecezja wrocławska już w wiekach średnich podzielona była na cztery archidiaconaty: wrocławski, głogowski, opolski i legnicki. Do obowiązków archidiaconów należało: przekazywać komisarzom i dziekanom wszystkie polecenia i zarządzenia generalnego wikariatu, oraz przeprowadzać co trzy lata generalną wizytację na podległym sobie terenie.⁸⁷ W XIX wieku znika powoli instytucja archidiaconów. Dłuższy czas widzimy jeszcze archidiacona wrocławskiego, któremu w 1842 roku podlegało 17 dekanatów nie włączonych do żadnego komisariatu.⁸⁸ Tytuł archidiacona został utrzymany przy pokolegiackim kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Głogowie, jako reminiscencja starej i bardzo zasłużonej instytucji w organizacji Kościoła.⁸⁹ W 1942 roku archidiaconat nie był złączony z urzędem komisarza biskupiego, dziekana, a nawet proboszcza.⁹⁰

Obok archidiaconatów już w XV wieku powstały w diecezji wrocławskiej biskupie komisariaty, w skład których wchodziły dekanaty zwane archiprezbiteratami. Głównymi zadaniami biskupich komisarzy była kontrola pracy dziekanów w dekanacie i w ich parafiach, wprowadzanie szczególnych zarządzeń ordynariatu, przesyłanie sprawozdań i opinii, oraz wprowadzanie dziekanów na urząd.⁹¹ Komisariat nie był urzędem jednoosobowym. Obok komisarza pełnili w nim obowiązki dwaj duchowni asesory i jeden biegły w prawie świecki syndyk-radca prawny, albo notariusz. Taki skład osobowy potrzebny był przy prowadzeniu procesów. Sprawozdania z działalności komisariatu przekazywano w każdym miesiącu do konsystorza lub generalnego wikariatu. Liczba

⁸⁴ Negwer J., dz. c., s. 21.

⁸⁵ *Real-Handbuch...*, cz. 1, s. 130.

⁸⁶ Bulla *Pastoralis officii Nostri*, W: Kirchl. Amtsbl., 11 (1930), s. 94.

⁸⁷ *Allgemeine Uebersicht...*, dz. c., s. 47; — Negwer J., dz. c., s. 6.

⁸⁸ *Schematismus oder Statistik des Bisthums Breslau königlich Preussischen Antheils*, Breslau 1842, s. 8.

⁸⁹ *Real-Handbuch...*, cz. 2, s. 23, 119; — Laemmer H., dz. c., s. 273; — Sauer J., dz. c., s. 38.

⁹⁰ *Handbuch...* 1942, dz. c., s. 40.

⁹¹ *Real-Handbuch...*, cz. 2, s. 23; — Laemmer H., dz. c., s. 273.

komisarzy wahała się od trzech w XVII wieku do dziesięciu w połowie XIX wieku.⁹² W okresie rządów kardynała Bertrama władza komisarzy rozciągała się na sprawy administracyjno-duszpasterskie. Oprócz uprawnień posiadanych dawniej, brali udział w synodach diecezjalnych, w konferencjach dziekanów, posiadali w granicach komisariatu delegowaną władzę rozgrzeszania z cenzur i udzielania dyspens. Mieli obowiązek w każdym roku wizytować dziekanów, a sami wizytowani byli przez członka generalnego wikariatu.⁹³ Nie posiadali żadnych uprawnień w sprawach procesowych.

Terytorium podległe biskupowi wrocławskiemu w 1914 roku podzielone było na 13 komisariatów, które zawierały w sobie kilka lub kilkanaście dekanatów.⁹⁴

Część pruska:

1. Komisariat Głogów: 12 dekanatów — Cottbus, Głogów, Góra Śląska, Kożuchów, Neuzelle, Sława Śląska, Świebodzin, Szprotawa, Wysoka Cerkiew, Zielona Góra, Żagań, Przewóz;
2. Komisariat Jawor: 4 dekanaty — Bolków, Jawor, Legnica, Strzegom;
3. Komisariat Jelenia Góra: 7 dekanatów — Bolesławiec, Jelenia Góra, Kamienna Góra, Lubań, Lubomierz, Nowogrodziec, Wleń;
4. Komisariat Nysa: 7 dekanatów — Głuchołazy, Grodków, Nysa, Otmuchów, Paczków, Prudnik, Skoroszyce;
5. Komisariat Opole: 7 dekanatów — Biała, Byczyna, Niemodlin, Olesno Śląskie, Opole, Prószków, Siołkowice;
6. Komisariat Pszczyna: 7 dekanatów — Bytom, Chorzów, Mysłowice, Mikołów, Pszczyna, Tarnowskie Góry, Zabrze;
7. Komisariat Racibórz: 10 dekanatów — Dębienko, Gliwice, Gościęcín, Koźle, Łany, Pgrzebień, Racibórz, Tworków, Wodzisław Śląski, Żory;
8. Komisariat Strzelce Opolskie: 7 dekanatów — Głogówek, Lubliniec, Pyskowice, Strzelce Opolskie, Strzeleccki, Toszek, Ujazd;
9. Komisariat Wrocław: 9 dekanatów — Borów, Brzeg, Kąty Wrocławskie, Św. Maurycego, Św. Mikołaja, Oleśnica Śląska, Wiązów, Wrocław;
10. Komisariat Ziębice: 6 dekanatów — Dzierżoniów, Kamieniec Ząbkowicki, Kielcyn, Wałbrzych, Ziębice, Ząbkowice Śląskie;
11. Komisariat Żmigród: 8 dekanatów — Cerekwica, Milicz, Namysłów, Przychowa, Rychtal, Syców, Wołów, Żmigród;

Część austriacka:

1. Komisariat cieszyński: 8 dekanatów — Bielsko, Cieszyn, Frydek, Frysztat, Jabłonków, Karwina, Skoczów, Strumień;

⁹² Negwer J., dz. c., s. 10.

⁹³ Tamże, s. 33.

⁹⁴ *Handbuch...* 1914, dz. c., s. 14 ns.; — *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1915*, s. 14 ns.

2. Komisariat nyski: 4 dekanaty — Freiwaldau, Johannesberg, Weidenau, Zuckmante!;

Komisariat cieszyński nazwano później komisariatem wschodniego Śląska czeskiego,⁹⁵ a od 1940 roku komisariatem okręgu Olzy.⁹⁶ Komisariat nyski stanowił dawniej część księstwa nyskiego i stąd wywodzi się jego nazwa. Dla odróżnienia od komisariatu Nysa z pruskiej części biskupstwa, nazywany był komisariatem czeskiego Śląska zachodniego,⁹⁷ a po zajęciu tego terytorium przez Niemcy hitlerowskie nosił miano komisariatu Freiwaldau.⁹⁸

Okręg książęco-biskupiej delegatury dla marchii brandenburskiej i pomorskiej nie był początkowo podzielony na komisariaty biskupie. Mimo rozległości, posiadał bardzo małą liczbę dekanatów. W 1924 roku przeprowadzono nowy podział terytorialny delegatury. Ze względu na odrębność Pomorza, stworzono wtedy z dekanatów: Koszalin, Stralsund i Szczecin odrębny komisariat pomorski.⁹⁹

Przez przesunięcie wschodnich granic diecezji pomniejszyło się nieco terytorium komisariatu głogowskiego i żmigrodzkiego. Z komisariatu głogowskiego przydzielono północno wschodnią część dekanatu Góra Śląska do archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej. Komisariat żmigrodzki stracił część dekanatu rychtalskiego i sycowskiego. Poza granicami komisariatu pozostała również siedziba dekanatu Rychtal. Od tego czasu komisariat żmigrodzki obejmował siedem dekanatów. Komisariat pszczyński przestał istnieć. Najwięcej zmian dokonano w komisariacie raciborskim i cieszyńskim. Z komisariatu raciborskiego cztery dekanaty weszły w skład diecezji katowickiej, a w ich miejsce włączono dwa dekanaty z komisariatu pszczyńskiego. W latach 1931—1937 powstały dwa nowe dekanaty: Łabędy i Miechowice z podziału dekanatu gliwickiego i bytomskiego. Pozostawiono je w macierzystym komisariacie raciborskim. Dzięki uzupełnieniu i erekcji nowych dekanatów, liczba dekanatów w omawianym komisariacie od 1914 roku do 1945 nie uległa zmianie. Komisariat cieszyński po pierwszej wojnie światowej został znacznie pomniejszony. Dekanaty: Bielsko, Cieszyn, Skoczów i Strumień zostały włączone do Katowic, a pozostały w nim dekanaty: Frydek, Frysztat, Jabłonków i Karwina. W 1927 roku powstał na tym terenie dekanat Śląska Ostrawa.¹⁰⁰ Na skutek przemian politycznych dwa dekanaty: Frydek i Śląska Ostrawa zostały oddane w administrację biskupią arcybiskupowi Ołomuńca. I tak komisariat Okręgu Olzy

⁹⁵ *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1935*, Breslau s. 114.

⁹⁶ *Handbuch...* 1942, dz. c. s. 11.

⁹⁷ *Handbuch...* 1935, dz. c., s. 122.

⁹⁸ *Handbuch...* 1940, dz. c., s. 10; — *Handbuch...* 1942, dz. c., s. 11.

⁹⁹ Neuteilung der Archipresbyterate des Delegaturbezirks, dekret z dn. 8. 4. 1924, W: *Verordnungen...*, 7 (1924), s. 47 ns.

¹⁰⁰ *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 417.

w ostatnich latach rządów kardynała Bertrama posiadał tylko trzy dekanaty: Frysztat, Jabłonków i Karwina.¹⁰¹

Z komisariatu głogowskiego wydzielono dnia 18 lipca 1925 roku cztery okręgi duszpasterskie: Klettwitz, Senftenberg, Welzow, oraz Grossräschen i włączono do komisariatu jeleniogórskiego.¹⁰² Diecezja wrocławska po erekcji biskupstwa berlińskiego posiadała 12 komisariatów, z których 10 leżało w granicach Rzeszy Niemieckiej, a 2 na terenie Czechosłowacji.

Z racji rozległości terytorialnej i dużej liczby wiernych, dnia 1 lipca 1943 roku wydzielono z komisariatu głogowskiego pięć dekanatów stwarzając z nich komisariat Neuzelle. Do nowego komisariatu weszły:

1. Cottbus	4. Świebodzin
2. Gorzów Wielkopolski	5. Żary
3. Neuzelle	

W komisariacie głogowskim pozostało osiem dekanatów:

1. Głogów	5. Szprotawa
2. Góra Śląska	6. Wysoki Kościół
3. Kozuchów	7. Zielona Góra
4. Sława Śląska	8. Żary. ¹⁰³

Całe terytorium diecezji wrocławskiej w 1945 roku podzielone było na trzynaście komisariatów biskupich.

W pierwszej połowie XIII wieku diecezja wrocławska została podzielona na dekanaty. Najwcześniej, bo już w 1219 roku wspomniany był dekanat głogowski, następnie opolski w 1223 roku i żagański w 1272 roku.¹⁰⁴ Już w XIV wieku liczba wzrosła do trzydziestu kilku.¹⁰⁵ Na początku XX wieku kardynał Kopp w pruskiej części biskupstwa erygował dekanat: Cottbus, Chorzów, Koźle, Tworków i Zabrze, a w delegaturze berlińskiej: Charlottenburg, Neuköln i Stralsund. Dekanaty diecezji wrocławskiej obejmowały: parafie, kuracje i lokale. Parafie obok świątyni parafialnej posiadały często kościoły zwane „mater adiuncta” i kościoły względnie kaplice filialne. Kościół „mater adiuncta” był dawniej świątynią parafialną, ale z czasem wskutek zmniejszenia się liczby katolików lub dla powiększenia środków utrzymania proboszcza sąsiedniej parafii, został do niej przyłączony z wszystkimi dochodami i całym majątkiem.¹⁰⁶ Przyłączenie to nie było równoznaczne ze zniesieniem parafii. Nie posiadała ona własnego, osobnego proboszcza, co czy-

¹⁰¹ *Handbuch...* 1942, dz. c., s. 11.

¹⁰² *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 330; — *Verordnungen...*, 13 (1925), s. 69.

¹⁰³ *Teilung des Kommissariats Glogau in die beiden Kommissariate Glogau und Neuzelle*, W: *Kirchl. Amtsbl.*, 12 (1943), s. 61.

¹⁰⁴ *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 118, 268, 305.

¹⁰⁵ Silnicki T., dz. c., s. 352.

¹⁰⁶ *Schematismus oder Statistik...*, dz. c., s. XVII.

niła ją podobną do parafii nie obsadzonej, ale zachowywała swoje terytorium i własne dotacje parafialne, a nawet osobny zarząd kościelny działający pod przewodnictwem proboszcza tej parafii, do której została przyłączona.¹⁰⁷ Nasilenie łączenia i znoszenia parafii w diecezji wrocławskiej zaznacza się w drugiej połowie XVIII wieku po opanowaniu Śląska przez Prusy. Akcja ta szczególnie dotknęła północno-zachodnie tereny diecezji. Likwidacja katolickich parafii stwarzała lepsze warunki do zakorzeniania się protestantyzmu, który pomagał władzom pruskim w germanizacji Śląska.¹⁰⁸

Kuracja i lokalia to placówki duszpasterskie, które nie były nigdy kościołami parafialnymi jak kościoły „mater adiuncta”, ani też kościołami fundacyjnymi czy klasztorными. Nie stanowiły prawdziwych beneficjów, bo brakowało im istotnych warunków. Były świątyniami dla wiernych zamieszkałych na określonym terenie.¹⁰⁹ Nie posiadały ustalonych dochodów z pól, łąk, lasów (Wiedmuth), a dawniej z dziesięciny (Decemrecht).¹¹⁰ Kościelną wspólnotę kuracji lub lokalii ustanawiał biskup przy kościele lub kaplicy publicznej w miejscowości odległej od kościoła parafialnego, aby wiernym zapewnić lepszą obsługę duszpasterską. Dokument biskupa musiał otrzymać ratyfikację władzy państwowej. Kuracja po upływie czasu, gdy otrzymała odpowiednie dotacje mogła być erygowana jako beneficjum parafialne.¹¹¹ Duszpasterze z tytułem „kuratus”, „lokalista” mianowani byli najczęściej w niezależny sposób dekretem biskupa lub wikariusza generalnego, chociaż mogli być wybierani lub prezentowani. Do obowiązków kuratusa i lokalisty należało pełnienie wszystkich funkcji parafialnych w sposób prawie niezależny od proboszcza, na którego terenie leżał ich kościół. Prawodawstwo diecezjalne w poszczególnych wypadkach określało ich uprawnienia i obowiązki. Kardynał Bertram dekretem z dnia 25 marca 1935 roku określił ostatecznie¹¹² stan prawno-kościelny kuracji i ich duszpasterzy.¹¹³ Od tego czasu istniały dwa rodzaje kuracji: samodzielne i zależne. Samodzielne kuracje, jako okręgi duszpasterskie po myśli kan. 1427 K.P.K. tworzył biskup na zasadach publiczno-prawnych w porozumieniu z władzami państwowymi przez wyłączenie dekretem pewnego terytorium z macierzystej parafii. Duszpasterze tych kuracji z reguły

¹⁰⁷ Negwer J., dz. c., s. 35.

¹⁰⁸ Urban W., *Leopold hr. Sediniński książę biskup wrocławski 1836—1840*, Warszawa 1955, s. 89, 99.

¹⁰⁹ Koeniger A. M., *Katholisches Kirchenrecht mit Berücksichtigung des Deutschen Staatskirchenrechts*, Freiburg in Breisgau 1926, s. 239.

¹¹⁰ Laemmer H., dz. c., s. 286.

¹¹¹ S. C. Conc., rozstrzygnięcie z dn. 13. 7. 1918 r., *Missae pro populo*, W: *Verordnungen...*, 15 (1918), s. 110.

¹¹² Tamże, podaje poprzedni stan prawno-kościelny kuracji i lokalii.

¹¹³ Kirchenrechtliche Verhältnisse der Kuratie-Gemeinden und ihrer Seelsorger, W: *Kirchl. Amtsbl.*, 6 (1935), s. 43 ns.

nominowani byli z pośród kapłanów, którzy złożyli egzaminy proboszczowskie. Zwalniani byli ad nutum episcopi. Posiadali oni uprawnienia i obowiązki proboszcza w/g kan. 451 § 2 nr 2 i kan. 462 K.P.K.:

- a. prowadzili księgi parafialne i używali pieczęci,
- b. urzędowo podpisywali się: Kuratiai-Pfarrer, albo Pfarrkuratus,
- c. odprawiali msze św. pro populo,¹¹⁴
- d. brali udział z prawem aktywnym w wyborach notariusza okręgowego (wicedziekana),
- e. mogli nosić odznaki proboszczowskie.

Zależne kuracje tworzył ordynariusz wydzielając część terytorium z macierzystej parafii i powierzając pieczę duszpasterską wikariuszowi współpracownikowi, jako głównemu duszpasterzowi na tym określonym terenie, który pozostawał w łączności z parafią i pod nadzorem proboszcza. Proboszcz zatrzymywał swoje kompetencje, ale z reguły nie korzystał z nich bez porozumienia się z kuratusem-lokalistą. Odnośnie kościoła, kuratus był rektorem z prawami i obowiązkami wypływającymi z kan. 479 K.P.K. przewodniczącym rady kościelnej, o ile kuracja posiadała samodzielny majątek. Przy nominacji otrzymywał często uprawnienia wykonywania funkcji zastrzeżonych proboszczowi według kanonu 462 K.P.K.:

- a. posiadał prawo asystowania przy zawieraniu małżeństw po myśli kan. 476 § 6 i w poszczególnych wypadkach mógł subdelegować,
- b. mógł udzielać dyspens i absolucji,
- c. prowadził osobne księgi parafialne i wydawał urzędowe wypisy i zaświadczenia,
- d. posługiwał się urzędową pieczęcią i podpisywał się: Kuratus.

Nie był obowiązany do odprawiania mszy św. pro populo, ponieważ czynił to proboszcz, z którego parafii lokalia była wydzielona. Brał udział w zjazdach i konferencjach dekanalnych jak inni duszpasterze, ale nie uczestniczył w wyborach notariusza okręgowego. Urlopy i zastępstwa otrzymywał kuratus na zasadach ustalonych dla duchownych pomocniczych.

W 1914 roku jurysdykcji biskupa Bertrama podlegało 105 dekanatów, z czego 84 w pruskiej części biskupstwa, w 12 części austriackiej, a 9 w delegaturze berlińskiej.¹¹⁵ Kilka dekanatów nosiło nazwy świętych lub małych miejscowości, co stwarzało pewne trudności administracyjne. Na wniosek generalnego wikariatu kardynał Bertram zmienił w 1924 roku nazwę dekanatu Byczyna na Kluczbork, Cerekwica na Trzebnica, Kielczyn na Świdnica Śląska, świętego Maurycego na Oława, świętego

¹¹⁴ Sprawę odprawiania mszy św. pro populo przez duszpasterza kuracji rozstrzygnęła po wydaniu K.P.K. Święta Kongregacja Soboru. Por. S. C. Conc., 13. 7. 1918 r., Missae pro populo, W: *Verordnungen...*, 15 (1918), s. 110.

¹¹⁵ Por. *Handbuch...* 1914, dz. c.

Mikołaja na Wrocław-Leśnica, Przewóz na Żary i Przychowa na Scinawa.¹¹⁶

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej znaczny wpływ na przynależność parafii do dekanatów miały państwowe przesunięcia graniczne. Rozdzielone zostały nie tylko terytoria dekanatów, ale nawet poszczególnych parafii. Stąd wiele parafii trzeba było włączyć do sąsiednich dekanatów. W 1922 roku włączono:

1. parafię Bujaków z dekanatu zabrzańskiego do dębińskiego,
2. parafię Dobrodzień z dekanatu lublinieckiego do opolskiego,
3. parafię Markowice z dekanatu pogrzebińskiego do raciborskiego,
4. parafię Pilchowice z dekanatu dębińskiego do gliwickiego,
5. parafię Sieraków i lokalie Zborowskie z dekanatu lublinieckiego do olesneńskiego.

Z placówek duszpasterskich dekanatu Bytom i Zabrze pozostałych po wschodniej stronie granicy polsko-niemieckiej erygowano w 1922 roku dekanat Ruda Śląska. W jego skład weszły: z dekanatu Bytom — Nowy Bytom, Godula, Lipiny, Orzegów i z dekanatu Zabrze — Bieleszowice, Kończyce, Pawłów i Ruda Śląska.¹¹⁷ Dekanat ten wszedł w skład delegatury biskupiej dla polskiego Śląska Górnego, a później diecezji katowickiej. Parafie diecezji wrocławskiej przydzielone po 1918 roku do województwa poznańskiego pochodzące z dekanatu Rychtal i Syców zespolono w jeden dekanat rychtański („alle in Neupolen”). Część dekanatu rychtańskiego leżącą po stronie niemieckiej włączono do dekanatu namysłowskiego. Nowookreślone dekanaty obejmowały następujące parafie:

1. dekanat Rychtal: Bralin, Krzyżownik, Nowa Wieś Książęca, Marcinki-Mąkoszyce, Trębaczów, Turkowy;
2. dekanat Namysłów: Bąkowice, Biestrzykowice, Głuszyna, Kowalowice, Michalice, Namysłów, Pokój, Siemysłów-Staroścín, Smogorzów, Strzelce-Gręboszów, Włochy, Woskowice Małe;
3. dekanat Syców: Dziadowa Kłoda, Drołtowice, Międzybórz, Ostrowina, Syców, Szczodród.¹¹⁸

Tak ukształtowany dekanat Rychtal na mocy bulli „Vixdum Poloniae” wszedł do archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej. Parafia Dobrodzień z dekanatu Lubliniec włączona w 1922 roku do dekanatu Opole, stała się 1 kwietnia 1926 roku siedzibą dekanatu,¹¹⁹ do którego włączono:

1. z dekanatu Opole: Dobrodzień, Krasiejów, Staniszcze Wielkie, Szemrowice;
2. z dekanatu Olesno Śląskie: Zębowice;

¹¹⁶ *Anderung in Benennung der Archipresbyterate*, dekret z dn. 24. 11. 1924, W: *Verordnungen...*, 19 (1924), s. 107.

¹¹⁷ *Verordnungen...*, 7 (1922), s. 31.

¹¹⁸ Tamże, 14 (1923), s. 118.

¹¹⁹ *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 144.

3. z dekanatu Pyskowice: Tworóg, Kot;
4. z dekanatu Toszek: Kielcza, Zawadzkie, Żędowice.¹²⁰

Do największych przestrzennie należał dekanat Cottbus¹²¹ i Lubań.¹²² Pierwszy obejmował powiat Cottbus, oraz parafie z powiatów: Calau, Luckau, Spremberg i Żary. W skład drugiego wchodził powiat Lubań, oraz w całości lub w części powiaty: Bolesławiec (jedna parafia), Hoyerswerda i Zgorzelec. Ze względu na ich rozległość dnia 18 lipca 1925 roku¹²³ wydzielono z dekanatu Lubań parafie: Hoyerswerda z Lautawerk, Bernsdorf i Wittichenau, a z dekanatu Cottbus parafie: Klettwitz, Senftenberg oraz Grossräschen stwarzając z nich nowy dekanat Senftenberg.¹²⁴ Nowy dekanat włączony został do komisariatu biskupiego Jeleń-Góra.¹²⁵

Katedra wrocławska pozostawała poza organizacją dekanalną, chociaż stanowiła parafię liczącą około 500 wiernych. Dekanat wrocławski w 1930 roku był największy w całej diecezji. Miał 24 placówki duszpasterskie.¹²⁶ Ze względu na wielkość, dekretem kardynała Bertrama z dnia 11 stycznia 1931 roku został podzielony na dekanat: Wrocław-Północ i Wrocław-Południe. Dekanat Wrocław-Północ obejmował następujące placówki duszpasterskie:

1. Św. Bonifacego	8. Św. Piotra Kanizego
2. Św. Jadwigi	9. Św. Rodziny
3. Św. Krzyża	10. Św. Wincentego
4. Św. Macieja	11. Św. Wojciecha
5. Najśw. Marii Panny	12. Wrocław-Karłowice
6. Św. Michała	13. Wrocław-Osobowice
7. Św. Mikołaja	

Dekanat Wrocław-Południe stanowiły niżej podane placówki duszpasterskie:

1. Bożego Ciała	7. Św. Maurycego
2. Św. Doroty	8. Trójcy Przenajświętszej
3. Św. Elżbiety	9. Brochów
4. Św. Henryka	10. Muchobór Wielki
5. Św. Karola	11. Wrocław-Ciążyn
6. Św. Klemensa Hofbauera	

Oba dekanaty w dalszym ciągu należeć miały do komisariatu wrocławskiego. Dla zachowania jednolitego kierunku duszpasterskiego, kierownictwo akcji katolickiej i centralnej kartoteki parafialnej pozostało jedno dla całego Wrocławia. Wrocławski komisarz biskupi występował

¹²⁰ *Kirchl. Amtsbl.*, 9 (1926), s. 69.

¹²¹ *Handbuch...* 1918, dz. c., s. 37 ns.

¹²² Tamże, s. 58 ns.

¹²³ *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 330.

¹²⁴ *Verordnungen...*, 13 (1925), s. 69.

¹²⁵ Tamże, 16 (1925), s. 88.

¹²⁶ *Handbuch des Bistums Breslau für das Jahr 1930*, s. 33 ns.

w dalszym ciągu jako „najwyższy proboszcz” tego okręgu. Zarządzenie kardynała weszło w życie 1 kwiecień 1931 roku.¹²⁷

W tym samym roku został podzielony dekanat gliwicki liczący 18 placówek duszpasterskich. Dekret z dnia 25 października 1931 roku jako racje podziału podaje znaczną liczbę wiernych i placówek duszpasterskich, oraz nadmiar obowiązków, którym trudno sprostać jednemu dziekanowi. Z wydzielonej części powstał nowy dekanat Łabędy obejmujący parafie:

1. Bojków	6. Rachowice
2. Brzeźnica	7. Rudy Raciborskie
3. Łabędy	8. Sośnicowice
4. Ostropa	9. Żernica
5. Pilchowice	

W dekanacie gliwickim pozostały następujące placówki duszpasterskie położone na terenie Gliwic:

1. parafia Św. Antoniego Gliwice-Wójtowa Wieś
2. parafia Św. Bartłomieja
3. kuracja Św. Jana
4. kuracja Św. Józefa
5. parafia Najśw. Marii Panny Gliwice-Sośnica
6. parafia Św. Piotra i Pawła
7. kuracja Św. Rodziny
8. kuracja Najświętszego Serca Jezusowego
9. parafia Wszystkich Świętych.¹²⁸

Dekanat bytomski obejmował miasto i okoliczne parafie. W 1937 roku z parafii i kuracji położonych poza miastem stworzono nowy dekanat Miechowice, do którego przydzielono:

1. parafie Dobrego Pasterza w Bobrku
2. parafię Św. Rodziny w Bobrku
3. parafię Bożego Ciała w Miechowicach
4. parafię Św. Krzyża w Miechowicach
5. parafię Rokitnica
6. parafię Szombierki
7. kurację Stolarzowice

W dekanacie bytomskim pozostały:

1. parafia Św. Barbary
2. parafia Św. Jacka
3. kuracja Św. Józefa

¹²⁷ Teilung des Archipresbyterats Breslau in die beiden Archipresbyterate Breslau-Nord und Breslau-Süd, dekret z dn. 11. 1. 1931 r., W: *Kirchl. Amtsbl.*, 3 (1931), s. 11.

¹²⁸ Teilung des Archipresbyterats Gleiwitz in die beiden Archipresbyterate Gleiwitz und Laband, dekret z dn. 25. 10. 1931 r., W: *Kirchl. Amtsbl.*, 18 (1931), s. 139.

4. kuracja Św. Krzyża
5. parafia Najśw. Marii Panny
6. kuracja Najświętszego Serca Jezusowego
7. parafia Trójcy Przenajświętszej.¹²⁹

Dekanat Gorzów Wielkopolski powstał na początku 1940 roku z dekanatu Neuzelle, który obejmował 17.173 wiernych należących do piętnastu placówek duszpasterskich położonych w ośmiu powiatach.¹³⁰ Mieszkańców na tym terenie było ponad pół miliona.¹³¹ Do podziału tego dekanatu skłoniła kardynała rozległość terytorium. W nowym uformowaniu dekanat Neuzelle składał się z placówek duszpasterskich:

1. Fünsterberg	4. Lubsko
2. Gubin	5. Neuzelle
3. Krosno Odrzańskie	6. Żytowań

Do nowoerygowanego dekanatu Gorzów Wielkopolski przydzielono:

1. Beeskow	6. Kostrzyn
2. Dębno	7. Myślibórz
3. Drezdenko	8. Strzelce Krajeńskie
4. Gorzów Wpl. par. Św. Józefa	9. Sulęcín. ¹³²
5. Gorzów Wpl. par. Św. Krzyża	

Ostatnie dekanaty, które erygował kardynał Bertram w 1944 roku, to Zagwiździe i Groszowice. Dekanat Zagwiździe powołano do życia dnia 1 czerwca 1944 roku z racji dużej liczby placówek duszpasterskich w dekanacie Siołkowice. Przydzielono do niego następujące placówki duszpasterskie:

z dekanatu siołkowskiego:

1. Bierdzany	4. Jełowa
2. Dąbrówka Dolna	5. Stare Budkowice
3. Fałkowice	6. Zagwiździe

z dekanatu opolskiego:

7. Kotórz Wielki
8. Ligota Turawska
9. Osowiec-Węgry

z dekanatu kluczborskiego:

10. Tuły

¹²⁹ Teilung des Archipresbyterats Beuthen O/S. in die beiden Archipresbyterate Beuthen und Mechtal, dekret z dn. 24. 10. 1937 r., W: *Kirchl. Amtsbl.*, 18 (1937), s. 148.

¹³⁰ *Handbuch...* 1940, dz. c., s. 55 ns.

¹³¹ Mohren J., dz. c., s. 306.

¹³² Teilung des Archipresbyterats Neuzelle in die beiden Archipresbyterat Neuzelle und Landsberg a. W., dekret z stycznia 1940 r., W: *Kirchl. Amtsbl.*, 4 (1940), s. 26 ns. (Podział nastąpił z dniem 1. 2. 1940 r., a data podana na Übersichtskarte W: *Atlas des Erzbistums Breslau*, dz. c., jest dniem ogłoszenia w diecezjalnym piśmie urzędowym).

z dekanatu namysłowskiego:

11. Pokój.¹³³

Erygowany dekanat zajął wschodnią część bardzo niekształtnego terytorium dekanatu Siołkowice.¹³⁴

Dekanat Groszowice powstał dnia 27 września 1944 roku z podziału dekanatu Opole, który mimo wyłączenia trzech placówek duszpasterskich i włączenie do dekanatu Zagwoździe obejmował jeszcze 12 parafii, 4 kuracje i 1 lokalie.

Kardynał Bertram obok dużej ilości placówek duszpasterskich wziął pod uwagę rozległość terytorium i liczbę wiernych przekraczającą 80.000.¹³⁵ Do dekanatu Groszowice weszły:

1. parafia Chrząstowice (Chrząsty)	6. kuracja Ozimek
2. parafia Dębie	7. parafia Raszawa
3. lokalie Dylaki	8. parafia Szczedrzyk
4. parafia Groszowice	9. parafia Tarnów Opolski
5. kuracja Krośnica	

Nowoerygowany dekanat pozostał w komisariacie opolskim.¹³⁶

Obok zmian dotyczących całych dekanatów, dokonano kilka przesunięć poszczególnych parafii do sąsiedniego dekanatu, aby dziekanowi ułatwić pracę, a proboszczowi i wiernym dostęp do urzędu dziekańskiego. Parafię Bystrzyca Górna w 1919 roku wyłączono z dekanatu wąbrzyskiego, przydzielając do dekanatu kielczyńskiego (świdnickiego).¹³⁷ Kurację Rothenburg (Lausitz) — Czerwińsk Łużycki wyłączono z dekanatu żarskiego i wcielono w 1926 roku do dekanatu lubańskiego.¹³⁸ W 1927 roku przeniesiono parafię Sońnica z dekanatu zabrzańskiego¹³⁹ do gliwickiego¹⁴⁰ i parafię Zawada Książęca z dekanatu kozielskiego do raciborskiego.¹⁴¹ Stworzoną dnia 1 listopada 1927 roku kurację Kąty włączono do dekanatu prószkowskiego. W następstwie tego przesunięta granica dekanatu prószkowskiego objęła z dekanatu opolskiego wieś Przywary wydzieloną z parafii Groszowice i z dekanatu strzeleckiego wieś Charuła wydzieloną z parafii Otęt.¹⁴² Kurację Zawieść z dekanatu siołkowskiego przydzielono w 1930 roku do klucz-

¹³³ Teilung des Archipresbyterats Schalkendorf und Bildung eines Archipresbyterats Friedrichstal, W: *Kirchl. Amtsbl.*, 11 (1944) s. 63.

¹³⁴ *Atlas...*, dz. c., mapa nr 451, 452.

¹³⁵ *Handbuch...* 1942, s. 76 ns.

¹³⁶ Anordnung betreffend die Teilung des Archipresbyterates Oppeln und Bildung des Archipresbyterates Groschowitz, W: *Kirchl. Amtsbl.*, 20 (1944), s. 110.

¹³⁷ *Verordnungen...*, 4 (1919), s. 32.

¹³⁸ *Kirchl. Amtsbl.*, 7 (1927), s. 57.

¹³⁹ *Handbuch...* 1918, dz. c., s. 50.

¹⁴⁰ *Kirchl. Amtsbl.*, 4 (1927), s. 21.

¹⁴¹ *Tamże*, 14 (1927), s. 86.

¹⁴² *Tamże*, 19 (1927), s. 109.

borskiego.¹⁴³ Parafię Karłowice Brzeskie z dekanatu brzeskiego włączono w 1937 roku do siołkowskiego.¹⁴⁴ Pismem z dnia 2 listopada 1938 roku parafię Wierch z dekanatu Biała przeniesiono do dekanatu Głogówek, z mocą obowiązującą od dnia 1 stycznia 1939 roku.¹⁴⁵ Znaczne przesunięcia granic nastąpiły dnia 1 czerwca 1944 roku z racji stworzenia dekanatu Zagwizdzie, do którego obok 6 parafii z macierzystego dekanatu siołkowskiego weszło 3 parafie z dekanatu opolskiego, 1 z dekanatu kluczborskiego i 1 z dekanatu namysłowskiego.¹⁴⁶

Dla ułatwienia administracji, kardynał Bertram z dniem 1 lipca 1938 roku zniósł dekanat Nowogrodziec. Parafię Mściszów i Uniegoszcz leżące na przedmieściach Lubania włączono do dekanatu Lubań, parafię Brzeźnik (odl. 8 km. od Bolesławca) i Nowogrodziec do dekanatu Bolesławiec, a parafię Kotliska do dekanatu Wleń.¹⁴⁷ Ogólne akta dekanatu przeniesiono do Bolesławca.

W komisariacie cieszyńskim erygowano 1927 roku dekanat Śląska Ostrawa stworzony z podziału dekanatu Karwina, w którym pozostawiono parafie:

1. Biedowice	5. Orłowa
2. Karwina	6. Stanowa
3. Sucha Srednia	7. Cierlicko
4. Sucha Góra	

Następujące parafie weszły w skład dekanatu Śląska Ostrawa:

1. Hermanice	5. Peterswald
2. Hruszów,	6. Radwanice
3. Michałkowice	7. Szonów
4. Ostrawa Śląska	8. Wracimowice. ¹⁴⁸

Rozwój życia katolickiego i kościelnej organizacji w delegaturze berlińskiej był przyczyną nowego podziału terytorium. Kardynał Bertram dnia 8 kwietnia 1924 roku z dziewięciu stworzył trzynaście dekanatów, w skład których wchodziło od pięciu do dwunastu parafii. Dziesięć dekanatów położonych było w Brandenburgii:

1. Berlin-Zachód	6. Oberschönwalde
2. Berlin-Wschód	7. Poczdam
3. Charlottenburg	8. Reinickendorf,
4. Frankfurt n/O.	9. Steglitz
5. Neukölln	10. Wittenberge

¹⁴³ Tamże, 6 (1937), s. 106.

¹⁴⁴ Tamże, 6 (1937), s. 53.

¹⁴⁵ Tamże, 4 (1939), s. 30.

¹⁴⁶ Teilung des Archipresbyterats Schalkendorf..., dekret c., W: *Kirchl. Amtsbl.*, 11 (1944), s. 63.

¹⁴⁷ Aufteilung des Archipresbyterats Naumburg a. Queis, dekret z dn. 11. 6. 1938 r., W: *Kirchl. Amtsbl.*, 10 (1938), s. 70.

¹⁴⁸ *Real-Handbuch...*, dz. c., cz. 2, s. 417.

Na trzy dekanaty podzielone było Pomorze:

1. Koszalin
2. Stralsund
3. Szczecin.¹⁴⁹

Wymienione dekanaty przetrwały w tej liczbie nie tylko do czasu erekcji biskupstwa berlińskiego,¹⁵⁰ ale przez wiele następnych lat.¹⁵¹

Diecezja wrocławska w 1945 roku podzielona była na 89 dekanatów, z których 87 podlegało bezpośrednio jurysdykcji kardynała Bertrama, a 2 oddane były w zarząd arcybiskupowi Ołomuńca, który posiadał nad nimi władzę delegowaną, jako biskupi administrator.

Zakończenie

Czas od 1914 do 1945 roku to okres wielkich wydarzeń i przemian politycznych w Niemczech, w Europie i w całym świecie. Czynniki te stanowiły zewnętrzną przyczynę zmiany granic i pociągnęły za sobą nowe ukształtowanie jednostek administracyjnych diecezji wrocławskiej. Wewnętrznymi przyczynami specyficznego podziału terytorialnego i powstania charakterystycznych dla diecezji wrocławskiej instytucji prawnych to: protestantyzm, rozległość diecezji, położenie części diecezji poza granicami państwa niemieckiego i wierni używający języka niemieckiego, polskiego i czeskiego. Kościół wypracowywał w ciągu wieków coraz to lepszą organizację terytorialną. Kodeks Prawa Kanonicznego przyjął te formy jako sprawdzone doświadczeniem. Kardynał Bertram utrzymywał i erylował dla duchowego pożytku wiernych nie tylko liczne komisariaty biskupie, dekanaty i parafie, ale kuracje niezależne, kuracje zależne (lokalie), kościoły „mater adiuncta”, kościoły filialne, kaplice publiczne i punkty duszpasterskie (Gottesdienstation), które mieściły się w szkołach, ewentualnie w budynkach państwowych lub prywatnych. Diecezja wrocławska w omawianych latach liczyła ponad 700 parafii, a w ciągu rządów kardynała Bertrama poczyniono ponad 200 przesunięć granicznych między parafiami. Prawo kościelne ma przede wszystkim charakter terytorialny. Przez określenie granic diecezji wrocławskiej oraz wchodzących w jej skład komisariatów biskupich i dekanatów ukazano przestrzenny zasięg jurysdykcji biskupa tej diecezji, oraz uprawnień komisarzy i dziekanów.

¹⁴⁹ Neuteilung der Archipresbyterate des Delegaturbezirks, dekret z dn. 8. 4. 1924 r., W: *Verordnungen...*, 7 (1924), s. 47 ns.

¹⁵⁰ Sauren J., *Kirchliche Statistik Deutschlands*, Kirchl. Handb., t. 16 (1928—1929), s. 178.

¹⁵¹ M o h n e n J., dz. c., s. 304.

Die Grenzen und die Teilung der Diözese Breslau an die Kommissariate und Archipresbyterate in Jahren 1914—1945

ZUSAMMENFASSUNG

Die Diözese Breslau ist im Jahre 1000 gegründet worden. Das Territorium des Bistums war immer mit dem Schlesierland gebundet. Am 23. 4. 1155 hat es der Papst Hadrian IV unter seinen Schutz genommen. Die päpstliche Urkunde zählt die angehörigen Burgenbezirke auf, und zeigt uns den Umfang des Diözesansprengels in dieser Zeit. Nach 90 Jahren stellte Papst Innozenz IV die neue Schutzurkunde für das Bistum Breslau aus. Die Grenzen wurden im Laufe der Jahrhunderte vielfach geändert. Im Jahre 1914 wurde es die grösste Diözese Deutschlands, und dehnte sich im allgemeinen von den Beskiden bis an die Meeresküste aus. Im Grunde genommen fasste die Diözese damals das Land Schlesien (mit einer Ausnahme des Leobschützer Landes, der Grafschaft Glatz und der Lausitz) und die Provinzen Brandenburg und Pommern. Im Erfolg des ersten Weltkrieges für den an Polen gefallenen Teil Oberschlesiens richtete Card. Bertram eine Fürstbischöfliche Delegatur ein. Am 31. 11. 1922 ernannte der Papst eine Apostolische Administratur, die durch das Konkordat des Hl. Stuhles mit der Republik Polen vom 10. 11. 1925 zur Diözese Kattowitz erhoben war und als Suffraganbistum dem Erzbistum Krakau unterstellt worden ist. In Niederschlesien wurden 7 Pfarreien dem polnischen Staatsgebiet zuteil. Der Fürstbischof von Breslau behielt die Jurisdiktion über sie, bis das Konkordat dieses Gebiet mit der Erzdiözese Gnesen-Posen vereinigte. Im Teil des Bistums Breslau (Westschlesien und Ostschlesien), der nach dem ersten Weltkriege der Tschechoslowakei zuteilt wurde, übte der Cardinal Bertram die Jurisdiktion durch die fürstbischöflichen Kommissare, die das Recht eines Generalvikars hatten, aus. Durch das Konkordat, welches die preussische Regierung am 14. 6. 1929 mit Hl. Stuhle geschlossen hat, wurde die Delegatur Brandenburg — Pommern von Breslau abgetrennt und man bildete aus ihr die Diözese Berlin. Die Diözese Breslau dagegen ist zur Erzdiözese erhoben worden. Ihr sind auch als Suffragane die Diözesen: Berlin, Ermland und die Apostolische Administratur Schneidemühl untergeordnet.

Die ganze Diözese wurde in 3 Verwaltungsbezirke eingeteilt: preussischer Anteil, tschechoslowakischer Anteil und Delegatur für die Mark Brandenburg und Pommern. Jeder Teil war in Kommissariate gegliedert. Die Hauptaufgabe der fürstbischöflichen Kommissare war die Visitation der Erzpriester, Ausführung besonderer Mandate des Ordinariats. Ordnung des amtlichen Nachlasses der Erzpriester beim erfolgten Ableben derselben. Die Kommissariate wurden in Archipresbyterate gegliedert, an deren Spitze in Erzpriester stand. Die Grenzen der Archipresbyterate wurden in Jahren 1914—1945 vielfach geändert.